

३.६ लोपोन्मुख राउटे समुदायको आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था

पृष्ठभूमि

दधीचि ऋषिले तपस्या गरेको भूमि भएकाले उनकै नामबाट दधीचि लेक हुँदै दैलेख नाम रहेको जनश्रुति छ। अर्को एक प्रसङ्गअनुसार सत्य युगका बेला देवताहरूले बास गरेको स्थान भएकाले देवलोक भनिएको र यसैको नाम अपभ्रंश हुँदै दैलेख रहन गएको भन्ने छ। अर्को कथनअनुसार हावापानी र वातावरणीय हिसाबले पनि अनुकूल भएका कारण यहाँ गाईवस्तु पाल्ने गरिएबाट दूध दही प्रशस्त पाइने भएकाले दही लेक भन्दाभन्दै अहिले दैलेख हुन गएको विश्वास गर्नेहरू पनि छन्।

पुरातत्व विभागले समेत पुष्टि गरेको वि.सं. १०३८ मा लेखिएको भनिएको नेपाली भाषाकै सबैभन्दा पुरानो शीलालेख^१ दैलेख पुरानो मानव बस्ती भएको प्रमाण हो। विभिन्न जातजातिको उदगम थलो भनेजस्तै नेपालमा अहिलेसम्म फिरन्ते जीवन बिताइरहेका राउटे जाति पनि दैलेख र यसकै सेरोफेरोमा घुमिरहनुले पनि दैलेख पुरानो बस्ती थियो भन्न थप बल पुऱ्याएको छ। आफ्ना पुराना चालचलन र रीतिरिवाजलाई समाजले ग्रहण गर्ने भएकै कारण सुरक्षा र समायोजन हुन सजिलो ठानेर राउटे समुदाय दैलेख र आसपासकै जिल्लाहरूमा फिरन्ते जीवन बिताउँदै आएका छन्।

गुजाराका लागि काठका सामग्री बनाउन जङ्गलको पर्याप्तता, गम्भीर स्वास्थ्य समस्याबाहेक सामान्य चोटपटक वा बिरामी पर्दा प्रयोग गर्ने आयुर्वेदिक औषधि अर्थात् जडीबुटी पनि प्रशस्त पाउने भएका कारण पनि राउटे समुदायले दैलेखलाई बास स्थान रोजेका हुन सक्छन्।

दैलेखलगायतका सुर्खेत, अछाम, सल्यान, दाङ तथा यही भेगमा राउटे समुदाय घुम्दै आएका पाइन्छ। बसाइँ सर्नुको कुनै खास कारण नपरे बढीमा तीन चार महिनामात्र उनीहरू एक ठाउँमा बस्ने गरेको पाइएको छ। बसाइँ सर्नुपदाचाहिँ तीन चार घण्टा पैदल हिँडेर जान सकिने स्थानमा सर्छन्। यसरी बसाइँ सर्दा दुई तीन दिनमा सबै परिवारले आफैँ बोकेर सामान साँझ, साँझ बृद्धबृद्धा भए उनीहरूका लागि मदत गर्नेबाहेक सबैले

१. नेपाली भाषाको पहिलो शीलालेख कीर्तिखम्ब
२. नेपालको संविधान २०७३

आफ्नो सामान आफैँ बोकेर लैजान्छन्। बसाइँ सर्दा यातायातका साधन प्रयोग गर्दैनन्।

अध्ययनको उद्देश्य

- ▶ राउटे जातिको आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्थाबारे जानकारी लिने।
- ▶ यो समुदायको समस्या र समाधानका उपाय पहिचान गर्ने।
- ▶ यो जातिलाई सरकारले दिँदै आएको सामाजिक सुरक्षा भत्ता तथा अन्य सेवा/सुविधा वितरण प्रणालीलाई सहज बनाउन भूमिका निर्वाह गर्ने।
- ▶ यो समुदायको जीवन यापन कसरी सहज तुल्याउने भन्नेबारे सरोकारवाला निकायको ध्यानाकर्षण गराउने।
- ▶ राउटेसँग सम्बन्धित गैरसरकारी संस्था, सरकारी बजेट, कार्यक्रम आदिको खर्च, पारदर्शिता र जवाफदेहिता अभिवृद्धि गराउन सघाउने।

अध्ययनको महत्त्व

नेपालको संविधानले मौलिक हक अन्तर्गत धारा १८ मा उल्लेखित समानताको हकसम्बन्धी उपधारा (१) मा सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान रहने भनिँ पनि उपधारा (३) ले सामाजिक तथा सांस्कृतिक दृष्टिकोणले पिछडिएका जाति, वर्ग, क्षेत्र, लिङ्ग वा अल्पसङ्ख्यकहरूको संरक्षण, सशक्तिकरण वा विकासका लागि कानून बमोजिम विशेष व्यवस्था गर्न रोक लगाएको मानिने छैन^२ भन्ने व्यवस्था भए अनुरूप लोपोन्मुख जातिको सूचीमा रहेका राउटे समुदायको संरक्षण तथा कल्याणका निम्ति थप कार्यक्रम ल्याउन र सरकारले अहिले लागू गरेका कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता विषयमा राज्यको ध्यानाकर्षण गराउन यो विषय उठाइएको हो।

अध्ययन विधि

राउटे समुदाय दैलेखकै आसपासमा बस्ने भएकाले उनीहरूका दैनिक जीवनयापन पद्धति,

खानपिन, उठबस्, रहनसहन बुभन, उनीहरूका समस्या थाहा पाउने उद्देश्यले गरिएको राउटे समुदायसम्बन्धी अध्ययन गर्न पहिले त उनीहरूको बस्तीमा पुगेर अध्ययन गरियो । २०७५ असारदेखि करिव ६ महिनासम्मको निरन्तर अध्ययन चलिरहेको यो क्रममा सुरुमा गुराँस गाउँपालिका-८ स्थित गर्चाखोला, भयाँजे डाँडा, सोही वडाको पाखापानी, त्यसपछि सुर्खेत जिल्लाको लेकबेसी नपा-९ को गड्गटेखोला, वडा नं. ३ को रातेखोला र अहिले अध्ययन प्रतिवेदन तयार पार्दा लेकबेसी नपा-९ को पुसको मध्य भागमा चिप्लेको जङ्गल पुगियो ।

यो अध्ययन अधि पनि राउटेहरू बसेको ठाउँमा पुगिरहने भएको कारण राउटेहरूले पत्रकारका हिसावले चिन्ने भएकोले फोटो खिच्न र विवरण लिन वा कुराकानी गर्न सहज भयो । नयाँ व्यक्तिसँग राउटेहरूले कुरा गर्न मान्दैनन् र उनीहरूको फोटो खिच्दा पैसा लाग्छ भन्ने गर्दछन् । राउटे समुदायमा पटकपटक भेट्ने बाहेक राउटे समुदायको विषयमा जानकारी पाएका पुरानाहरू, राउटे समुदायले अस्थायी बास बनाउँदै हिडेका क्षेत्रमा स्थानीयको बुझाइ र राउटेहरूका संस्कार, संस्कृति बुझियो ।

अध्ययनको सीमा

राउटे समुदायको संस्कार तथा संस्कृति, भाषा, बोली, व्यवहार, चालचलन, खानपिन, धर्मकर्म, रीतिरिवाज बुझ्ने काम प्रमुख विषयमा बस्तु केन्द्रित गरियो । राउटे समुदायले समेत पाउने भनिएको लोपोन्मुख जातिहरूको सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमदेखि उनीहरूका लागि सहयोग गर्न सामाजिक सङ्घ-संस्था, सरकारी निकाय लगायतले पुर्‍याएका सेवा सुविधा तथा त्यसको उपयोगिताको अवस्था विषयलाई पनि खोजीनीति गरिएको छ ।

जीवन पद्धति

फिरन्ते जीवनशैली भएका राउटे विभिन्न जङ्गलमा बसाइँ सदैँ बस्दै गर्छन् । जङ्गलमा पुगी काठका कोशी मधुस बनाइ त्यसलाई गाउँमा लगेर अन्नसँग साटेर जीविका धान्ने गर्छन् । काठका सामग्री निर्माण गर्नु, बाँदर सिकार गर्नु, माग्नका लागि नजिकका गाउँ पुग्नु उनीहरूको दिनचर्या हो । आफूले बनाएको काठको भाँडा बोकेर अन्नसँग साट्न गाउँमा पुग्ने र फर्केर आउन भ्याउने समय अन्दाज गरेर यिनीहरू बासको प्रबन्ध गर्छन् । आफ्नो बस्तीभन्दा बाहिर बास बस्ने अनुमति यसरी बाहिरफेर जानेलाई हुँदैन । राउटे मुखियाहरू राजधानीमा उच्च तहका पदाधिकारीहरूसँग भेटघाट गर्न गएका बेला र कोही गम्भीर बिरामी परेका

३. राउटे तथा लोपोन्मुख जाति उत्थान प्रतिष्ठान

बेला उपचारका लागि बाहेक कसैलाई पनि बस्ती बाहिर बास बस्ने अनुमति यो समुदायमा दिइँदैन ।

वनको हरियो स्याउला र घोचाहरूद्वारा गोलाकार र अण्डाकार छाप्रो वरिपरि बनाएर बीचमा केटाकेटी खेल्ने र महिलाले धान कुट्ने, निफन्ने आदि सम्म परेको ठाउँ राख्छन् । छाप्रो बनाउने कार्य भने महिलाले गर्छन् ।

कर तिरो तिरेर, खेतीपाती गरेर गाउँमा बस्नुलाई र अर्काको सितैमा खानुलाई अपराध सम्भन्छन् राउटे । बाटो लागेपछि पछाडि फर्केर खोला वा तालको पानी खाँदैनन्, मूलको मात्र खान्छन् । सम्पत्तिका नाममा यिनीहरूसँग पकाउने भाँडा, दाउरा काट्ने र सिकार गर्ने केही हतियारमात्र हुन्छन् । सर्त, पेन्ट लगाएको मानिस भेट भए सिकार पढेन भन्नेमा विश्वास गर्छन् । अनि सिकार नपर्नुलाई ईश्वर रिसाएको ठान्छन् ।

किन बस्दैनन् एकै ठाउँमा घर बनाएर ?

राउटे समुदायले कुनै एकै ठाउँमा घरजम गरेर नबस्नुका कारण मुख्य ३ वटा छन् ।^१ पहिलो कारण- बसेको ठाउँमा कुनै सदस्यको मृत्यु भएमा तत्काल त्यस ठाउँ छाड्नुपर्ने राउटेको चलन छ । कुनै सदस्यको मृत्यु भए तत्काल त्यही ठाउँमा गाडेर सबैजना रुँदै/कराउँदै अर्को बासको खोजीमा हिँड्नुपर्ने संस्कारले गर्दा उनीहरू एकै ठाउँ बस्न नसकेका हुन् । आफ्नो समुदायको कुनै व्यक्ति मृत्यु हुनेबित्तिकै त्यस ठाउँलाई अशुभ ठानेर उनीहरू नयाँ ठाउँको खोजीमा हिँड्छन् । नयाँ ठाउँमा पुगेर मृत्युको पीडा भुल्ने र अब नयाँ ठाउँमा आइपुगियो, मर्ने मरिहाल्यो, अरु कसैलाई केही हुँदैन भनेर सम्भाइन्छ । त्यसपछि बिस्तारै मृत्युको कुरा बिसर्ग थाल्छन् ।

समुदायको सदस्य मरेमात्र बस्ती सार्ने नत्र नसार्नेचाहिँ होइनन् । आफूले बनाउने काठका भाँडाकुँडाको स्रोत कुकाठ पाउन छाडेको खण्डमा पनि अर्को ठाउँमा बस्ती सर्छन् । बस्ती सर्नुको दोस्रो कारण हो यो । करिब १०-१५ वर्षअघिसम्म नयाँ बस्तीमा काठ पाउन सक्ने सम्भावना केलाएरमात्र त्यहाँ जाने गर्थे । अहिले भने काठका भाँडा बिक्रीमा कमी आएको र सरकारले राउटे जातिलाई पनि भत्ता दिन थालेपछिचाहिँ किनमेल गर्न सकिने बजारको निकटतासमेतलाई ध्यानमा राख्न थालेका छन् बस्ती सर्दा ।

राउटे मुखिया र तोकिएका केही पुरुष युवाले सम्भावित नयाँ बस्तीको अध्ययन गरी उपयुक्त ठाउँ छनोट गरेपछि मात्र सर्ने पछिल्लो प्रचलन छ । तर महामुखिया महिनबहादुर शाहीका अनुसार उनले जान्ने बेलासम्म राउटे समुदायले बस्ती छाडेर नयाँ ठाउँमा जाँदा समूहगतरूपमा हिँड्दै जाने जहाँनेर रात पर्छ, त्यसैलाई उपयुक्त बास स्थान ठान्ने गर्थे ।

राउटे जातिले स्थायी बसोबास गरी नबस्नुको तेस्रो कारणचाहिँ पछिल्लो सामाजिक मनोविज्ञानको प्रभाव पाइन्छ। लामो समयसम्म कसैको मृत्यु नभए पनि त्यस ठाउँमा अन्य मानिसको चहलपहल धेरै बढ्यो र असुरक्षा महसुस भयो भने पनि उनीहरू बास सर्छन्। कतिपय ठाउँमा गाउँका मान्छे आइराख्न थाले भने पनि मानिस नमर्ने वा कुकाठ पाइरहँदाको अवस्थामा पनि बसाइँ सर्नुपर्ने नियम नै बनेको राउटे मुखिया सूर्यनारायण शाहीको भनाइ छ।

कुरा परिचयपत्रको

दैलेखकै आसपास बस्ती सरेँ फिर्न्ते जीवन बिताउन थालेकै कारण राउटे समुदायका सबैलाई गुराँस गाउँपालिकाले २०७५ साउन ३० गते परिचयपत्र वितरण गरेको छ। गाउँपालिकाले परिचयपत्र वितरण गर्नुको मूलकारण राउटे समुदायको तथ्याङ्क तथ्यपरक बनाउने र उनीहरूलाई सरकारबाट वितरण गरिने सेवा/सुविधा व्यवस्थित गर्नेलगायत छन्।

राउटे समुदायको एउटा समूह डडेलधुराको परशुराम नगरपालिका-१२ आमपानी र वडा नं. ४ को रज्यौडामा ३४ वर्षदेखि स्थायीरूपमा बस्दै आएको छ। आमपानीमा बस्दैआएका राउटेका केही बालबालिका विद्यालय पनि जान थालेका छन्। केही युवा नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएर वनपाले, प्रहरी र सेनामा पनि भर्ती भएका छन्। त्यहाँका राउटेको चलन व्यवहार हेर्दा उनीहरू सामान्य जनजीवनमा फर्किएका देखिन्छ।

दैलेखमा हालै परिचयपत्र दिइएको समूहबाहेक फिर्न्ते जीवन बिताउँदै आएका राउटे जाति अन्यत्र कतै छैन। गुराँस गाउँपालिकाले त्यतिबेला लिएको तथ्याङ्कअनुसार १ सय ४९ जनामात्र राउटे भएका पुष्टि भएको छ। यसअघि सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमअन्तर्गतको भत्ता लैजाँदा पनि मौखिकरूपमा जे नाम बताए, त्यसैका आधारमा प्रत्येक व्यक्तिलाई उनीहरूको बसोबासस्थलमै पुगेर वितरण गरिन्थ्यो। नयाँ परिचयपत्र लिएपछिचाहिँ त्यसकै आधारमा सरकारी र गैरसरकारी सुविधा पाउने गरेका छन्।

जनसङ्ख्या तथा भूगोल

तथ्याङ्क विभागले २०६८ मा गरेको जनगणनाअनुसार नेपालमा राउटेको जनसङ्ख्या ६ सय १८ छ।^४ जसअनुसार नेपालमा सबैभन्दा कम कुसुण्डा २ सय ७३ जना, त्यसपछि नुराङ २ सय ७८ जना छन् भने तेस्रो कम जनसङ्ख्या हुनेमा राउटे पाइएको छ। यसमध्ये फिर्न्ते राउटेको जनसङ्ख्या भने त्यतिबेला १ सय ३७ जना थियो।

४. केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

५. राष्ट्रिय जनगणना २०६८

डडेलधुरामा स्थायी बसोबास

अहिले दैलेखलगायतका क्षेत्रमा घुम्दै गरेको फिर्न्ते जस्तै दार्चुला, बभाङ, बाजुरातिर घुम्दै हिँडेको अर्को एउटा समूहलाई २०४१ सालमा जोगबुढाका प्रधानपञ्च नन्दलाल जोशीको पहलमा स्थायीरूपमा बसालिएको बूढापाकाले बताएका छन्। त्यतिबेला हिमाली क्षेत्रमा अन्न अभावका कारण आफूले बनाएका काठका भाँडा अन्नसित साट्न आइरहने गरेका राउटे मुखियालाई गाउँबस्तीको नजिक जङ्गलको समेत सुविधा पुग्नेगरी आमपानी र रज्यौडामा राखिएको थियो।

उनीहरूलाई त्यहाँ बसालिए पनि पटकपटक आफूहरूलाई अशुभ भएको भन्दै बस्ती छाड्न खोजेका राउटेलाई फकाइफुलाइ गरेर जोशीले रोकेका परशुराम नगरपालिका वडा नं. १२ का वडाध्यक्ष गणेशप्रसाद जोशीले बताए।

स्थानीयबासी लक्ष्मीका अनुसार आमपानी र रज्यौडामा राउटे यहाँ बस्न थालेका ३४ वर्ष नाघे पनि करिब १० वर्षअघिदेखि भने क्षेत्रीहरूसँग उनीहरूको बिहेवारी सुरु भयो। बोहोरा, बिष्ट र खत्रीले राउटेका छोरीसँग प्रेम विवाह गरेका छन् भने राउटे युवाले पनि मगरका छोरी विवाह गरी भित्र्याएका छन्। राउटे जातिभित्रकै आफ्नामा मागी विवाह गर्ने यिनीहरू बाहिर भने प्रेम विवाहलाई मात्र स्वीकृति दिन्छन्। उनीहरूले मागी विवाहचाहिँ राउटेबाहेक अन्य जातिमा सुरु गरेका छैनन्।

दैलेख आसपास बस्ने सबै राउटेले शाही थर बताउने गरेका छन्। यिनीहरूमा कलेल, रासकोटी र समाल गरी तीनथरी शाही भएको उनीहरूको व्याख्या छ तर डडेलधुरामा बस्ने सबैले आफ्नो जाति पहिचान राउटे लेखाउने गरेका छन्।

डडेलधुरामा राउटेले अहिले बालबालिका जन्मेपछि नै जन्म दर्ता र युवा/युवतीहरू विवाह गर्दासाथ विवाह दर्ता गराउन थालेका छन्। त्यतिमात्र हैन, उमेर पुगेपछि नागरिकताको प्रमाणपत्र पनि लिने गरेका छन्। यिनै सरकारी कागजपत्रका आधारमा सरकारले दिने लोपोन्मुख आदिवासी जनजातिको सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाउने भएकाले समयमै कागजात तयार पार्न उनीहरू आफैँ तत्पर हुने गरेका छन्।

लोपोन्मुख आदिवासी भत्ता

नेपाल सरकारले^५ २०६८ को जनगणनाअनुसार १० हजारभन्दा कम जनसङ्ख्या भएका १० वटा जातिलाई लोपोन्मुख आदिवासी जनजातिको सूचीमा

राख्दै तिनलाई सामाजिक सुरक्षा भत्तासमेत दिँदै आएको छ। जुन भत्ता राउटे जातिले पनि पाउँछन्।

सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय प्रशासन मन्त्रालयले दिँदै आएको सामाजिक सुरक्षा भत्तामा पहिलोपटक^६ आर्थिक वर्ष २०६५/०६६ देखि सामाजिक सुरक्षा सञ्चालन कार्यविधिले नै ती १० ओटा जातिलाई लोपोन्मुख आदिवासी जनजाति सामाजिक सुरक्षा भत्ता दिन थालेको हो। जुन भत्ता ज्येष्ठ नागरिकलाई दिइँदै आएको भन्दा दोब्बर छ। ज्येष्ठ नागरिकलाई त्यतिबेला दिइँदै आएको ५ सय रुपियाँ मासिक भत्ताको दोब्बर प्रतिमहिना एक हजारका दरले लोपोन्मुख आदिवासी जनजाति सामाजिक सुरक्षा भत्ता दिन थालेको हो। आर्थिक वर्ष २०७३/०७४ देखि भने ज्येष्ठ नागरिक तथा एकल महिलासमेतलाई एक हजार गराएपछि त्यही वर्षदेखि लोपोन्मुख आदिवासी जनजाति सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्रतिमहिना २ हजारका दरले दिइँदै आएको छ।

१० ओटा लोपोन्मुख आदिवासी जनजातिमा वनकरिया, राउटे, सुरेल, हायु, राजी, किसान, लेप्चा, मेचे, कुशबडिया र कुसुण्डा छन्। यी सबै जातिका नवजात शिशुदेखि सबैजनाले प्रतिमहिना लोपोन्मुख आदिवासी जनजाति सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाउँदै आएका छन्।

डडेलधुरामा स्थायीरूपमा बस्दै आएका राउटेलाई परशुराम नगरपालिकाले र दैलेखमा भने जुनजुन गाउँपालिका वा नगरपालिकामा फिर्न्ते राउटे पुग्छन् तत्तत् स्थानीय तहले सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय प्रशासन मन्त्रालयसँग माग गरी पठाउनुपर्ने भएका कारण फिर्न्ते राउटेहरूले समयमा सो भत्ता पाउन सकेका थिएनन्। यही समस्याका कारण एउटा स्थायी बस्ती बसाउनसमेत सकियोस् भन्ने दीर्घकालीन लक्ष्य राखी दैलेखका राउटेलाई सामाजिक सुरक्षा भत्तालगायतका सुविधा उपलब्ध गराउन सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय प्रशासन मन्त्रालयकै सहमतिमा दैलेखको^७ गुराँस गाउँपालिकाले २०७५ साउन ३० गते त्यतिबेलाको जनसङ्ख्याअनुसार १ सय ४९ जना राउटेलाई परिचयपत्र दिएको छ। तर दैलेखका राउटे मुखिया सूर्यनारायण शाहीले पछि नागरिकता लिनुपर्छ भनेर करकाप नगर्ने सर्तमा मात्र परिचयपत्र बुभेका थिए।

परिचयपत्र बनाइसकेपछि चाहिँ राउटेहरू जहाँ गए पनि सामाजिक सुरक्षा भत्तालगायतका सेवा/सुविधा

६. संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

७. गुराँस गाउँपालिका, दैलेख

८. राउटे तथा लोपोन्मुख जाति उत्थान प्रतिष्ठान

दैलेखको गुराँस गाउँपालिकामार्फत नै वितरण गर्ने मन्त्रीस्तरीय निर्णय २०७५ जेठ ३० गते भएको छ।

राउटेका तीन महासत्र

फिर्न्ते राउटे जाति पढ्ने, खेती गर्ने र स्थायी बसोबास बस्ने कुरालाई महासत्र ठान्ने गर्छन्। डडेलधुरामा २०४१ सालदेखि स्थायी बसोबास गर्दै आएका राउटेले पनि लामै समय पढ्न इन्कार गरेबाट यसको पुष्टि हुन्छ।^८ निरन्तरको प्रयासपछि अहिलेको भ्रण्डै छ सय जतिको जनसङ्ख्या रहेको त्यहाँका राउटेमध्ये मुस्किलले पाँच-छजना मात्र एसएलसी उत्तीर्ण गरेका छन्। पछिल्लो १०-१५ वर्षपछिको समयमा बिस्तारै बालबालिकालाई विद्यालय पठाउन थालेका छन्। तर दैलेख आसपासमा फिर्न्ते जीवन बिताइरहेका राउटेहरूचाहिँ बाहिरका व्यक्तिले अक्षर सिकाउन खोज्दा पनि राउटेले पढ्न हुँदैन भनेर दिँदैनन्।

आफूहरूले खेतीपाती पनि गर्नुहुँदैन भन्ने फिर्न्ते राउटेहरूको भनाइ छ। हामीले पनि खेती गरे त राउटे कहाँ रहन्छौं ? महामुखिया महिनबहादुर शाहीको प्रश्न छ। खेतीपाती नगरे पनि घुम्दै हिँड्दै जाँदा पाल्न सकिने बाख्रा, खसी भने पाल्ने गरेका छन्। राउटेहरू कूल देउतालाई बलि दिन ल्याउँदाबाहेक सुङ्गुर छुनुहुँदैन भन्छन्। उनीहरू जङ्गलबाट सिकार गरी ल्याएको गुना र बाँदरको मासु अति मीठो मान्छन्। गुना, बाँदरबाहेक उनीहरू बस्तीमा आफैँ पालेका वा गाउँबाट किनेर ल्याएको खसीको मासु पनि खाने गर्छन्। सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाउनुअघि आफूले बनाएका काठका भाँडासँग अन्न साट्थे। त्यस्तो अन्न आफैँ कुटी/पिँधी खाने गर्थे। कतिपयले भने नगदमा पनि बेच्थे र त्यसरी आएको पैसाले अनाज किन्थे। भत्ता पाउन थालेयताचाहिँ दाल, चामल आदि बजारबाटै किनेर खाने गर्छन्।

स्थायी बसोबास गर्ने विषयमा फिर्न्ते राउटेहरू पूर्णरूपमा असहमत छन्। जाडोको समयमा न्यानोका लागि बेसी र फाँटमा अनि गर्मीको बेला अनुकूलनका लागि लेकाली क्षेत्रमा बस्ती बस्ने गर्छन्। त्यसैले कुन मौसममा कहाँ बस्ती बस्ने भन्ने कुरा अरुलाई भन्दा बढी राउटेलाई ज्ञान भएको उनीहरूको दाबी छ।

राउटे समुदायका अनौठा प्रचलन

- फिर्न्ते राउटे सिलाएको कपडा लगाउँदैनन्। उनीहरू सिलाउनैपर्ने कपडा आफैँ सियोले तुनेर लगाउँछन्।

- ▶ बस्तीबाहिर बास बस्न कसैलाई पनि छूट छैन । तर गम्भीर रोगको उपचार, केन्द्र सरकारका अधिकारीहरूसँग भेट्न जाने राउटे मुखिया र उनले तोकेका व्यक्तिलाई चाहिँ कति दिनका लागि कहाँ जाने भन्ने जानकारी हुनुपर्ने केही लचिला अभ्यास भइरहेका छन् ।
- ▶ राउटेले आफ्नो समुदायमा कतिजना छन् भनी गणना गर्दैनन्, गणना गर्दा सङ्ख्या घट्दै जाने उनीहरूको विश्वास छ ।
- ▶ मूलको पानी शुद्ध मान्ने भएकाले राउटेले नयाँ बस्ती सर्दा पानीको मूल भएको ठाउँसमेत खोज्छन् । तर पछिल्लो समय नजिकै किनमेल गर्न पायक पर्ने बजारसमेत हेर्ने भएकाले मूलको पानी नपाए बगेको पानी पनि खाने गरेका छन् । पाइपबाट ल्याइएको पानी केही विषाक्त हुन सक्छ भन्ने उनीहरूको बुझाइ छ ।
- ▶ कपाल कोर्न र राउटे महिलालाई मेकअप गर्न दिँदैनन् । टिकुलीसम्म पनि लगाउन हुँदैन भनी महिलालाई रोक लगाइएको छ ।
- ▶ राउटेहरूले मासु पोलेरमात्र खान्छन् । पकाउँदा स्वाद बिग्रन्छ भन्ने उनीहरूको भनाइ छ ।
- ▶ राउटे किशोरी महिनावारी भएपछि इष्टमित्रसँग विवाह गराइदिन्छन् । तर राउटेबाहेक बाहिरका युवा/युवती कसैले विवाह गर्न पाउँदैनन् ।
- ▶ सोलीडोली चल्ने इष्टमित्र नभए केटा हुर्केर १५ वर्ष ननाभेसम्म राउटे युवतीले परिर्खनुपर्छ । करिव २८ वर्ष पुगिसकेकी गाजली नामकी युवती उनी चल्ने समाल राउटेमा युवा नभएका कारण अहिले १०-११ वर्ष पुगेका बालकहरू हुर्किउन्जेल परिर्खनुपर्ने बाध्यता छ ।
- ▶ राउटेहरूमा मागी विवाह हुन्छ । पहिले राउटे मुखियाले तोकेको युवा-युवतीबीच विवाह हुन्थ्यो । अहिले भने अभिभावकको सहमति भए पुग्ने लचिलो नियम बनाएका छन् ।
- ▶ राउटेहरूमा बहुविवाह अहिलेसम्म भएको छैन । विधवा विवाह पनि गर्दैनन् । विधुर विवाह पनि हुँदैन । बहुविवाह नहुने भएकै कारण गाजलीको विवाह नभएको हो ।
- ▶ विवाह गरेकै दिन उनीहरूका लागि नयाँ टहरा बनाइ छुट्टयाइन्छ । उनीहरू परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्दैनन् ।
- ▶ उनीहरू पति-पत्नीबाहेक अरुसँग यौन सहवास गर्दैनन्, परस्त्री गमन गर्दैनन् ।

- ▶ काम गर्न नसक्ने वृद्धवृद्धा, एकल महिला, अशक्त र बालबालिकाको सहायताका निम्ति सामूहिक सहयोग गर्छन् ।
- ▶ राउटेहरू आफूलाई चाहिएको कसैसँग छ भने मागेर लिन्छन् तर चोरी गर्दैनन् ।
- ▶ आफूलाई चाहिएको चीज किन्दा मोलमोलाइ गर्छन् तर मूल्य तिरेरमात्र लिन्छन् । सामूहिकरूपमा खाएको चीज वा वस्तुको मूल्य आ-आफै तिर्छन् ।
- ▶ खाना पाकेपछि सामूहिकरूपमा खान्छन् तर घरमूली वा कोही सदस्यलाई पर्खँदैनन् ।
- ▶ देउताको पूजा मध्यराति गर्छन् ।
- ▶ बालबालिकाले गल्ती गरेमा गल्ती नदोहोच्याउन सुभाब दिन्छन् तर कुटपिट गर्दैनन् ।
- ▶ कोही कसैसँग भगडा बेमेल हुँदा हात हालाहाल हुँदैन । मुखियासमक्ष समस्या दर्शाएर सुल्फाउने गरिएको हिंसात्मक भगडा हुँदैनन् ।
- ▶ विधवाको दैलो उल्टो फर्काइन्छ, अरुको पूर्व दैलो भए विधवाको पश्चिम फर्काइन्छ ।
- ▶ कुनै सदस्यको मृत्यु भएमा बस्ती छाडेर नयाँ ठाउँ खोज्छन् ।
- ▶ नयाँ बस्ती सर्दा आधा दिन लाग्नेभन्दा टाढा बस्ती सार्दैनन् । बस्ती सरेको दिनमा छाडेको बस्तीबाट लिनुपर्ने सबै सामान लिइसक्छन् ।
- ▶ कैचीले कपाल काट्दैनन्, काट्ने पर्दा ब्लेडले खुर्कन्छन् । तर १० वर्षमुनिका बालबालिकाको भने कपाल काट्दैनन् ।
- ▶ राउटेहरूले महिनावारी वा सुत्केरी जस्ता समयमा घरबाहिर राख्दैनन्, विभेद गर्दैनन् ।
- ▶ समुदायको व्यक्ति मरेको बस्ती वा ठाउँमा १२ वर्षसम्म जाँदैनन् । त्यसलाई हाड परेको भन्छन् ।

विवाह संस्कार

फिरन्ते राउटे जातिमा मागी विवाह हुन्छ, आफूखुसी विवाह गर्न पाइँदैन ।^१ करिव १६ वर्ष पुगेको किशोरले महिनावारी सुरु भइसकेकी किशोरीलाई चाहेको भए मुखिया वा घरका अभिभावकसँग प्रस्ताव राख्न पाउँछन् । उनीहरूको प्रस्ताव स्वीकृति भएमात्र विवाह गर्न पाइन्छ ।

विवाह भएको दिन खसी काट्ने, घरमै बनाएको जाँड खाएर रमाइलो मनाउने गरिन्छ । जाँड महिलासमेत निर्धक्क खान्छन् । रमाइलो गर्ने क्रममा राउटे नाच नाच्नुपर्ने अनिवार्य चलन छ । त्यसबेला विवाह गर्ने केटा र केटीलाई पनि नाच लगाइन्छ ।

९. राउटे तथा लोपोन्मुख जाति उत्थान प्रतिष्ठान

विवाह गरेकै दिन उनीहरूलाई एउटा छुट्टै टहरा बनाइ बसालिन्छ। विवाह भएको दिन सामूहिक भोज गरिन्छ तर भोलिपल्टबाट भने उनीहरूको छुट्टै घर र छुट्टै भान्सा सुरु हुन्छ। उनीहरूलाई परिवारसँग मिसिएर बस्न दिइँदैन।

गाजली, बाटुली र युवाहरूको विवाह व्यवधान

राउटेबाहेकका अरु सर्वसाधारणको हकमा लगनशीलरूपमा पढ्दै गर्दा वा सधैं काममा व्यस्त हुनुपर्ने युवाहरूले विवाहबारे सोच पाएका हुँदैनन्, कतिपय युवाले आफू कमाइमा आत्मनिर्भर नभएसम्म विवाह नगर्ने सोचेका हुन्छन्। बढ्दो आधुनिकतासँगै कतिपयले आफ्नो भावना बुझ्नेसँग मात्र विवाह गर्ने भनेर उमेर पुगिसक्दा पनि बिहे गरेका देखिन्छन्।

भविष्यप्रतिको चिन्ता वा विशेष कुनै कामले व्यस्त भएका कारण होइन, आफ्नो चलने/मिल्ने इष्टमित्रको युवक नभएका कारण राउटे युवती गाजलीको विवाह हुन पाएको छैन। राउटे बस्तीमा पुगेकामात्र होइन, त्यहाँ जाँदै गरेकाहरू प्रायः पूर्वजानकारी पाएकै हुन्छन्, गाजलीको विवाह भएको छैन।

अहिले करिब २५ वर्ष पुगिसकेकी राउटे युवती गाजलीको विवाह नहुनुको प्रमुख कारण उनी चलन सक्ने समाल राउटेमा युवाहरू नभएर हो। उनकी आमा रासकोटीकी छोरी हुन् भने उनचाहिँ कलेलकी छोरी हुन्। यी दुवै थरमा हाडनाता पर्ने भएका कारण यिनीहरूबीच विवाह हुन सक्दैन तर विवाह हुन सक्ने समालमा भने युवा हुर्केका छैनन्।

सोलीडोली चलने इष्टमित्र नभएकाले केटा हुर्केर १५ वर्ष ननाघेसम्म राउटे युवतीले पर्खिनुपर्छ, समाल राउटेका अविवाहित किशोर भर्खर ९ वर्ष पुगेका छन्। यी सानै भएका कारण यसैसँग पछि विवाह गर्ने भनी तोकिएको छैन। यदि यी किशोर १५ वर्ष पुगुन्जेल पर्खिनुपर्ने भने त्यतिबेला गाजली ३४ वर्षकी भइसक्ने हुनेछन्।

राउटे युवा-युवतीलाई गैरराउटेसँग विवाह गर्ने अनुमति छैन। त्यसैले पनि गाजली बिहे नगरी बस्न बाध्य भएकी हुन्। गाजली जस्तै विवाह गर्न नपाएको समस्या २६ वर्षकी बाटुलीले पनि भोगेकी छिन्। बाटुली पनि कलेलकी छोरी अनि रासकोटीकी भान्जी हुन्। त्यसैले उनको समस्या पनि गाजलीसँग ट्याक्कै मिल्छ।

रासकोटी र कलेलका २० वर्ष नाघिसकेका १७ जना केटाले पनि विवाह गर्ने राउटे केटी पाएका छैनन्। राउटे मुखिया महिनबहादुर शाहीकै छोरा शिवराज ३२ वर्षका भए। तर इष्टमित्रमा केटी नभएकाले विवाह

भएको छैन। शिवराजका लागि १३ वर्षकी केटी मगनी भएको छ तर उनको महिनावारी सुरु भएपछि मात्र विवाह हुने तय भएको राउटे कार्यक्रम सहजकर्ता लालबहादुर केसीले बताए।

आफूले विवाह गर्न मिल्ने राउटे युवती नभएको अवस्थामा एकैपटक भण्डै २ दर्जन युवाहरू विवाह नभई बसेको बाध्यतालाई गैरराउटे युवतीसँग विवाह गर्न चाहेर पनि बाहिर विवाह गर्न नपाइने नियमले चुनौती दिन सकेको छैन। बाहिरका युवतीहरू राउटेसँग विवाह गर्न नमान्न सक्छन् भन्ने उनीहरूमा अर्को दूलो डर भएकाले एकैपटक यति दूलो सामाजिक चुनौती लिनै अवस्था देखिँदैन।

मृत्यु संस्कार

फिरन्ते राउटेहरूले आफ्नो समुदायमा ६ महिनामुनिको बालबालिका मरेमा बस्ती नजिकै रुखको फेदछेउ बाक्लो कपडाले लपेटेर खुला छाड्छन्। ६ महिनामाथिको मरेमा चाहिँ मरेकै दिन ऊ बस्ने टहराकै अगाडि आँगनमा गाड्ने गर्छन्। मरेको व्यक्ति गाडेको माथिपट्टि माटोमा कुखुरा काटेर रगत चढाउँछन्।

गाडिसकेपछि मासु र रक्सी खान्छन्। मरेको मानिसलाई बिर्सन जाँड/रक्सी खाने गरेको महामुखिया महिनबहादुर शाहीको तर्क छ। मासु र जाँड/रक्सी खाइसकेपछिचाहिँ भट्टपट्ट नयाँ ठाउँमा बस्ती सर्छन्। उनीहरू मरेको व्यक्तिको नाम भने उच्चारण गर्दैनन्।

राउटे परियोजना

फिरन्ते राउटेहरूलाई सामान्य जनजीवनमा फर्काउन सिकाइ सहयोग पुऱ्याउन सामाजिक सेवा केन्द्र (सोसेक) ले राउटे परियोजना सञ्चालन गरेको छ। टिडिएच एआइ लक्जेम्वर्गको सहयोगमा गएको साउनदेखि सुरु भएको ४ वर्षे परियोजनामा राउटे बस्तीसँगै सडै गर्ने गरी तीन जना फिल्डबेस कर्मचारी राखिएको छ।

राउटेहरूलाई स्वास्थ्य शिक्षा सहजीकरणका लागि स्वास्थ्य सहायक अहेव विनोद बिसी, सामाजिक चलन व्यवहार सुधार गर्न जोडी शिक्षकका रूपमा दुर्गा खत्री र लालबहादुर केसी कार्यरत छन्। यी तीनजना राउटेको बस्ती जहाँ सडै, उनीहरू सँगसँगै बस्ती हिँड्छन्। तर उनीहरूले आफ्नो बस्ती नजिक बस्न नदिने भएकाले दिनभर राउटेसँग भए पनि साँभुचाहिँ राउटे परियोजनाका कर्मचारी नजिकको गाउँमा बस्छन्। पहिले राउटे बस्ती सरेनै थाहा हुँदैनथ्यो, अचेल यी कर्मचारीलाई भन्ने गरेका सामाजिक सेवा केन्द्र (सोसेक) का अध्यक्ष हीरासिंह थापाले बताए।

राउटे परियोजनाले न्यानो कपडा, वर्षामा पानी तर्काउने पाल, स्वस्थ जीवन व्यवहार बदल्न औषधि तथा सामग्री सहयोग गर्छ। राउटे परियोजनाकै अवधारणामा गुराँस गाउँपालिकाले राउटेहरूलाई परिचयपत्र वितरण गरेको गुराँस गाउँपालिकाका अध्यक्ष खेमराज ओलीले प्रष्ट्याए।

राउटे परियोजनाभन्दा पहिले पनि राउटे उत्थान प्रतिष्ठानले उनीहरूलाई खाद्यान्न, कपडा वा अभाव भएका वस्तु उपलब्ध गराउँथ्यो भने समयमै सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण गराउन पहल गर्दै आएको थियो। राउटे समुदायको जीवनशैली सुधारका निम्ति काम गर्दै आएका कारण राउटे प्रतिष्ठानकी अध्यक्ष सत्यदेवी अधिकारीलाई राउटेकी भान्जी नामले चिनिन्छ।

निष्कर्ष

कुनै व्यक्तिको धारणा बदल्न सकिने वा परिवर्तन भएन भने राउटे ढिपी भएको मान्छे भन्ने गरिन्छ। राउटे नदेखेकाहरूले पनि कण्ठै गरेको यो उखानटुक्का बोल्ने गरेबाट सहजै बुझ्न सकिन्छ कि राउटेको धारणा बदल्नु गाह्रो कुरा हो तर निरन्तर प्रयास गरे सम्भव छ भन्ने कुरा राउटे परियोजना, राउटे प्रतिष्ठान र गुराँस गाउँपालिकाले गरेका निरन्तर प्रयासपछि थोरैमात्र भए पनि सङ्केत देखिएका छन्।

पहिले जस्तोसुकै अवस्थामा पनि औषधि प्रयोग गर्दैनथे, रगत आउने गरी लागेको घाउ चोटमा थोरै टिचर र बेटाडिन लगाउने गरेका छन्। पहिले मूलको पानीमात्र पिउँथे, अचेल पाइपको धारामा आएको पानी भाँडा धुन प्रयोग गर्छन्। पहिले बस्तीभन्दा बाहिर बास बस्न अनुमति थिएन, अहिले मुखियालाई जानकारी गराएर आवश्यकताअनुसार बस्न पाइन्छ।

सामान्य जीवनमा फर्कँदैनु भने पनि राष्ट्रपति, प्रधान मन्त्री, मुख्य मन्त्री, स्थानीय तहका प्रमुखहरू र सिडिओलाई भेट्न जाने, आफ्ना समस्या दर्शाएर न्यानो कपडा, खाद्यान्न जस्ता अत्यावश्यक वस्तु व्यवस्थापन गर्ने, रमाइलो गर्न मन पराउने जस्ता सङ्केतले निरन्तरको प्रयासबाट सामान्य जीवनमा फर्कन सक्ने अवस्था छ।

मोबाइल, भिडिओ आदि देखेर राउटेहरू साह्रै रमाउने भएका कारण यी श्रव्य-दृश्य माध्यमबाट उनीहरूलाई बदल्न सकिने राउटे समुदायमा लामो समुदायदेखि काम गर्दै आएका पत्रकार भक्त शाहीको अनुमान छ। दिउँसो बालबालिकालाई अक्षर चिनाउने र साँभ राउटे वयस्कहरूलाई स्वास्थ्यकर बानी र पाकेको खानाको महत्त्व दर्शाउने सामग्री भिडिओमार्फत देखाउँदा

प्रभावकारी हुने उनको भनाइ छ।

राउटेहरू आफैँ स्वतः स्फूर्त सामान्य जनजीवनमा फर्किन चाहन्छन् भने मात्र त्यसो गरिनुपर्छ, अन्यथा उनीहरूलाई परिवर्तन गराएको देखाउन चाहने कुनै गैरसरकारी संस्था वा कतिपय सरकारी निकायका हचुवा कार्यक्रमले उनीहरू अभिनय मात्र गर्ने तर दिगो नहुन सक्छ। परियोजना कार्यक्रम सञ्चालन वा तात्कालिक सहायता गर्नेहरूले वर्षातको भरी, हिउँदको जाडो वा यस्तै असहज समयको बेला उनीहरूको आवश्यकताका आधारमा सामग्री सहयोग गर्न जरुरी हुन्छ।

राउटे समुदायको आवश्यकता नबुझेर दिइएको ओछ्याउने पीफम, तयारी कपडा जस्ता सामग्री बजार मूल्य भन्दा धेरै सस्तोमा स्थानीयलाई बेचेको पाइएको छ। आफूसँग खाद्यान्न छ र कसैले ल खाऊ भनी बाँड्यो भने राउटेहरू त्यो पनि सस्तोमा बेच गरेका छन्। उनीहरू पाँच-सात छाक भन्दा बढी कहिल्यै राख्दैनन्। आवश्यकता भन्दा बढी हुँदा बेच्ने वा फ्याक्ने चलन भएकोले त्यसो गरेका हुन्।

राउटे जहाँ जान्छन्, राउटेलाई दिइएका सामग्री कसैले नकिन्नु भनी स्थानीय तहले कडाइका साथ स्थानीय बासिन्दाहरूलाई भन्नुपर्दछ। त्यसरी लिए कारबाही गर्ने परिपाटी बसाल्न नसकेको श्रोतको दुरुपयोग हुने जोखिम छ। एकद्वार प्रणालीबाट सहायता वा सुविधा उपलब्ध गराउने पद्धति बसाल्न सके उचित हुने देखिन्छ।

सन्दर्भ सामग्री

- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग
- राष्ट्रिय जनगणना २०६८
- सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय
- कर्णाली प्रदेश, सामाजिक विकास मन्त्रालय
- लेकबेसी नगरपालिका, सुर्खेत
- गुराँस गाउँपालिका, दैलेख
- सामाजिक सेवा केन्द्र (सोसेक)
- राउटे तथा लोपोन्मुख जाति उत्थान प्रतिष्ठान
- जिल्ला समन्वय समिति, सल्यान
- जिल्ला समन्वय समिति, दैलेख
- परशुराम नगरपालिका, डडेल्धुरा
- स्थानीय पत्रपत्रिका र अनलाइन
- राउटेसम्बन्धी लेखिएका प्रतिवेदनहरू

